

lenséget példáz: a politikailag nyugtalan régiók kényszerű közösségi alternatíváinak érvényesülését. Normaeltéréssel (vitatott, hogy autochton déli szláv vagy csak dialektális változattól) alkotja meg újnemzeti nyelvét (az 1940-es, 50-es években) a Jugoszláviához csapódó, korábban bolgár-görög Macedónia, amely tagköztársasági státusát követően az 1990-es évek elején széthulló délszláv konglomerátum szuverén utódállama lehetett. Hasonló úton nyert szuverenitást legújában a román moldvai Besszarábia is, a szovjet alibi-autonómia, majd tagköztársasági létből függetlenségre ébredt Moldovai Köztársaság. Az utóbbi nemzeti nyelvét a romántól inkább talán csak adminisztratív értékszínten elválasztható „moldvai”-ként határozva meg.

A csatlakozás–szétválás „dialektikáját” figyeljük immár másfélszáz éve a horvát és szerb nyelvi identitás kapcsolatának változásaiban. Az „illír”-mozgalom összefogási igyekezete (cirill és latin írásmód, a nyugati és keleti keresztény szocializálódás minden kettősségén túl), az állampolitikai közösség beteljesedése és sok későbbi kényszere a nyelvi kvázi-azonosság deklarációira („szerb–horvát”, „horvát–szerb” státus) szorítja a feleket, szívós akarattal. A független Horvátország ebből a közösből vonja el most már „nemzeti” horvát nyelvét, minden lehetséges lingvisztikai, művelődéstörténeti indok és kiemelés latba vetésével. Emlékezhetünk: a horvát–szerb nyelvharc már a politikai elhidegülés és elszakadási opció párhuzamában megjelent.

A kelet-és közép-európai régió nyelvi státusviszonyait illetően a nyelvek kisebbségi helyzetét is illenek egyszer történetileg körüljárni – a nyelvi térkép időnkénti politikai átrajzolása nyomán. A sok száz év során felhalmozódott, veszteségei ellenére még mai is impozáns nyelvi készlet az utolsó tíz évben is erősen strukturálódott. Az újabb változások konzekvenciáit, mi tagadás, alig ismerjük egyelőre.

Komáromi Sándor

A fehéroroszországi nyelvpolitika az 1990-es években

*Zaprudskė, Sárgej: Mounaá palėtyka u Belarusė u 1990- á gady. = Arche – Pacatak. 2002. 1(21)
nr. 98–112. p.*

Szarhej Zaprudszki, a hazánkban is publikáló ismert fehérorosz nyelvész maga is végigküzdötte az utóbbi évtized harcait a fehérorosz nyelvért saját hazájában. Tanulmányában tárgyilagosan, sőt önkritikusan foglalja össze e küzdelem történetét.

A Fehérorosz Köztársaság részben örökölte a Belorusz SZSZK utolsó évének nyelvpolitikáját, amelyet nagymértékben meghatározott az 1990 decemberében elfogadott nyelvtörvény. Ennek második szakasza a fehérorosz nyelvet nyilvánította az egyetlen államnyelvvé a köztársaságban, míg az orosz nyelvet „a Szovjetunió népei közötti nemzetközi kapcsolatok nyelveként” határozta meg. A törvény nem szabályozta a hivatalos szférán kívüli nyelvhasználatot. A törvény egyes rendelkezéseit fokozatosan, 3–10 év türelmi idővel kellett volna bevezetni. Az 1990. évi nyelvtörvény elfogadását külső tényezők hatása is elősegítette, de jelentős győzelme volt ez a demokratikus ellenzéknek is.

Az 1990. évi nyelvtörvény elfogadására a fehérorosz nyelvnek az 1930-as évektől az 1980-asokig tartó hosszas hanyatlási periódusa után került sor, ezért a gyengébb nyelvek védelmére irányuló törvénykezés keretében kell azt szemlélni. Ugyanakkor a törvény a fehérorosz nyelv használati körének jelentős bővítését irányozta elő, ami a fehérorosz nyelvű kisebbségből távlatilag fehérorosz nyelvű többséget hozott volna létre.

A posztszovjet Fehéroroszországban az állami intézmények számára új feladatot jelentett a nyelvi törvénykezés és az ebből fakadó gyakorlati kérdések megoldása. Nem voltak a nyelvpolitika kidolgozására és megvalósítására szolgáló szervezetek, ezért a kezdetekben a végrehajtó hatalom egy olyan társadalmi szervezet – az 1989-ben alakult Fehérorosz Nyelv Társasága (fehérorosz rövidítéssel TBM) szellemi potenciálját használta fel erre a célra, amelynek volt már némi ismerete ezen a téren. 1990 áprilisában a TBM az (akkor még) BSZSZK Köznevelési Minisztériumával közösen rendezte meg „A fehérorosz államnyelv megvalósításának problémái és útjai” című konferenciát. 1990 szeptemberében a Minisztertanács jóváhagyta „A fehérorosz nyelv és a BSZSZK többi nyelve fejlesztésének állami programját”, amely a nyelvtörvény végrehajtására szolgáló komplex intézkedéscsomagot tartalmazott az 1990–2000 közötti időszakra.

Míg a BSZSZK és a Szovjetunió viszonyai közepette a nyelvi kérdések megvitatása Fehéroroszországban is pártellenőrzés alatt állt, addig a Fehérorosz Köztársaság kikiáltása és a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP), illetve Belorusszia Kommunista Pártja (BKP) tevékenységének átmeneti felfüggesztése jelentősen növelte a szabad akaratnyilvánítás lehetőségét. Az egykori szuperhatalom összeomlása és a független fehérorosz állam létrejötte tiltakozást váltott ki a fehérorosz társadalmi elitet nagymértékben meghatározó orosz kultúrájú lakosságban. Ez a réteg nemrég még kizárólag a Szovjetunió keretében határozta meg önmagát és szüksége sem volt arra, hogy érintkezésbe kerüljön a fehérorosz nyelvvel és kultúrával. Az új helyzetben ezek az emberek mindent megtettek annak az érdekében, hogy lejárassák egyrészt az új nyelvi gyakorlatot, másrészt az annak bevezetését szorgalmazó társadalmi és politikai erőket.

A többpártrendszer bevezetésével a nyelvkérdés a politikai diskurzus fontos része lett. A demokratikus pártok között is ellentétek támadtak ebben a kérdésben. A Demokratikus Reformmozgalom (DDR) például élesen bírálta az 1990. évi nyelvtörvényt annak állítólagos antidemokratikus volta miatt és keményen bírálta az egyik legfontosabb akkori demokratikus mozgalmat, a Fehérorosz Népfrentot (BNF) mondván, hogy az oroszellenes, izolacionista és „alantas nacionalista ösztönöket korbácsol föl”. 1992 áprilisában a DDR azt javasolta, hogy a fehérorosz és az orosz nyelv egyaránt kapjon államnyelvi státuszt, „a tényleges helyzetnek megfelelően”. A fennálló nyelvi helyzetre való hivatkozás lényegében a régi helyzet visszaállítását célozta. Az 1990. évi nyelvtörvény „antidemokratikus és antiliberális” voltára, meg arra hivatkozva, hogy a törvény „lábbal tiporja az egyénnek az önmeghatározáshoz való jogát”, a DDR 1993 tavaszán olyan új nyelvtörvény-tervezetet hozott nyilvánosságra, amelyben a fehérorosz és az orosz nyelvet egyaránt államnyelvnek nyilvánítják. Ez arra kényszerítette a többi demokratikus pártot is, hogy kiálljanak a szabad nyelvválasztás mellett az oktatásban, ami természetesen oda vezetett volna, hogy a gyengébb helyzetben lévő fehérorosz nyelv Fehéroroszországban a demokrácia terjedésének esik áldozatul.

A baloldali pártok is aktivizálódtak a 90-es évek első felében. A BKP a 80-as évek végén kényszeredetten támogatta a fehérorosz nyelv egyetlen államnyelvvé nyilvánítását a Legfelső Tanácsban, de miután rendezte sorait, visszatért eredeti álláspontjára. 1993 őszén megrendezték a fehéroroszországi népek kongresszusát, amely a baloldali és oroszbarát erőket egyesítette. Ezen olyan állásfoglalás született, hogy át kell térni az állami kétnyelvűségre és törvényben kell biztosítani a szülők jogát arra, hogy eldöntsék, milyen nyelven tanuljon gyermekük.

Éles vita folyt a nyelvtörvényről és alkalmazásáról a tömegtájékoztatói eszközökben is. Ez a vita megmutatta, hogy a fehérorosz nyelv használati körének bővítése több célirányos erőfeszítést igényel annál, amit akkoriban az államhatalom használt. Különösen

nehezen tört magának utat a fehérorosz nyelv a felsőoktatásban és a természettudományok terén, ahol nagy hiány mutatkozott fehérorosz nyelvű tankönyvekben és szakirodalomban. Másrészt az is kiderült e vita során, hogy Fehéroroszországban vannak emberek, akik kategorikusan tagadják a fehérorosz nyelv önállóságát, sőt elutasítanak minden olyan gyakorlati lépést, amely a fehérorosz nyelv fejlesztésére irányul. A fehéroroszt nem teljes értékű nyelvnek tekintők közül verbuválódott többnyire az 1992 nyarán megalakult „Szláv Zsinat” nevű oroszbarát párt tagsága. Ennek a pártnak a programja a fehéroroszt csak „regionális” nyelvnek, az orosz nyelv szerves részének tekinti.

Nyelvi viták több-kevesebb rendszerességgel a fehérorosz parlamentben is folytak. A 12. összehívású Legfelső Tanács (1990 áprilisától működött, a képviselők 86 százaléka kommunista volt) nem sok hajlandóságot matatott arra, hogy aktívan fellépjen a fehérorosz nyelv használati körének bővítéséért. Ennek ellenére a fehérorosz szuverenitás ki nyilvánításának, az egypártrendszeri struktúrák lebontásának és a kommunista párt átmeneti felfüggesztésének a hatására a kommunisták a parlamentben meghátrálásra kényszerültek a kis létszámú nemzeti demokraták követeléseivel szemben. Így sikerült 1991-ben elfogadtatni a kulturális törvényt és az oktatási törvényt, amelyek közvetlenül hivatkoztak a nyelvtörvényre, sőt az oktatási törvény még erősítette is egy kicsit a fehérorosz nyelv pozícióit az 1990. évi nyelvtörvényhez képest.

A helyzet azonban hamarosan megváltozott Fehéroroszország körül (Litvániában a választásokon győztek a volt kommunisták, Oroszországban nőtt az ellenállás Jelcin elnök reformjaival szemben) és az országon belül is (a parlamentben csökkent a BNF befolyása, 1992 nyaratól ismét működött a BKP). A volt némenklatúra tagjaiból 1992 elso felében a Legfelső Tanácsban megalakult a „Belarusz” elnevezésű csoportosulás, amely a nyelvkérdés népszavazásra bocsátásával zsarolta a nemzeti demokratákat. A Legfelső Tanács falai között egyre többször hangzott el olyan javaslat, hogy az orosz nyelv is kapjon államnyelvi státust. Elso ízben 1992 végén hozakodtak elő ezzel a veteránszervezetek által delegált képviselők.

A nyelvkérdéssel aktívan foglalkozott a parlament 1993 folyamán az új alkotmány előkészítése során. Az alkotmányt kidolgozó csoport azt javasolta, hogy a nyelvi paragrafus a korábbi megfogalmazásban maradjon fenn, de a vita során ezt elutasították, de más alternatív javaslatokat sem fogadtak el.

A nyelvtörvény megvalósítása a gyakorlatban nagy nehézségekbe ütközött. Az új nyelvpolitika megvalósítása a gazdasági reformmal egyidejűleg folyt. Mivel a gazdasági reform az életszínvonal jelentős visszaesésével járt, ezért a polgárok egy része talán öntudatlanul is a fehérorosz nyelv túlsúlyára törekvő nyelvpolitikában látta gazdasági bajainak az okát, következésképpen rendkívül agresszívan reagált minden nyelvpolitikai újjátásra.

A nyelvtörvény megvalósítására az oktatási rendszer bizonyult a legfogékonyabbnak. 1990–1994 között a középiskolákban jelentős változás ment végbe. A fehérorosz nyelven oktató pedagógusok 10 százalékos bérpótlékban részesültek. Fehérorosz nyelven oktató szakok a felsőoktatási intézményekben is alakultak, egyes pedagógusképző főiskolák teljes egészükben áttértek a fehérorosz nyelvre.

A nyelvtörvény azonban nem tartalmazott semmiféle szankciót, így végrehajtását nem lehetett megkövetelni. Például a törvény ugyan megkövetelte, hogy a közalkalmazottak ismerjék mind a fehérorosz, mind az orosz nyelvet, a fehérorosz nyelvtudás ellenőrzésére sosem került sor.

1994-ben elfogadták az új alkotmányt, amelyben megmaradt ugyan a fehérorosz nyelv államnyelvi státusa, de ez devalválódott azáltal, hogy garantálták az orosz nyelv szabad

használatát a nemzetiségek közötti kapcsolatokban. Ezáltal az országon belül hivatalosan is az orosz – és nem a fehérorosz – lett a különböző nemzetiségű polgárok közötti érintkezés nyelve.

Az állami kétnyelvűség hívei 1994 júliusában erős támogatóra találtak az első fehérorosz köztársasági elnök, Aljakszandr Lukasenka személyében, aki már 1994. szeptember 1-én felvetette a nyelvkérdést a Fehérorosz Pedagógiai Egyetem tanérvnyitóján elmondott beszédében. Védelmébe vette a társadalomtudományok és az orosz nyelv oktatóit, bírálta a fehérorosz nyelv terjesztésére irányuló eddigi még oly bátortalan politikát is, hangsúlyozta, hogy az oktatás nyelvét nem szabad adminisztratív úton meghatározni.

Lukasenka fellépése bátorítólag hatott azokra, akik az orosz nyelvnek is biztosítani akarták az államnyelvi státust. Elsőként 1994 őszén a kommunistabarát Népi Mozgalom próbálta népszavazás útján elérni ezt a célt, de kezdeményezésük megbukott a Központi Választási Bizottság előtt, amely a kezdeményezést elutasította a népszavazásról szóló törvény 3. paragrafusára hivatkozva, amely szerint nem rendezhető népszavazás olyan kérdésben, amely „sérti a Fehérorosz Köztársaság népének a fehérorosz nemzeti kultúra és nyelv fennmaradásának állami garanciáira vonatkozó elidegeníthetetlen jogát”.

A következő évben maga Lukasenka elnök terjesztett a Legfelső Tanács elé népszavazást kezdeményező javaslatot többek között a nyelvkérdésben is, amit a bizottságok javaslatai alapján a parlament 1995. április 11-én elutasított. Az elnök válaszul megfenyegette a parlamentet, hogy jóváhagyása nélkül is lebonyolítja a népszavazást. Ekkor több mint húsz képviselő tiltakozásul éhségsztrájkba kezdett a Legfelső Tanács üléstermében. Ezeket a képviselőket április 12-én éjjel Lukasenka elnök fegyveres alakulatokkal távollította el a Legfelső Tanács épületéből. A demoralizált képviselők erre aztán április 13-án a házszabály megsértésével meghozták a népszavazás megtartásáról szóló határozatot.

A népszavazásra 1995. május 14-én került sor. Az első kérdés így hangzott: „Egyetért-e Ön azzal, hogy az orosz nyelv a fehérorosszal egyenlő státust kapjon?”. A hivatalos adatok szerint a népszavazáson a választópolgárok 64,8 százaléka vett részt, akik közül 88,3 százalék, vagyis a szavazásra jogosultak 53,9 százaléka igennel válaszolt erre a kérdésre. A népszavazás előkészítését és lebonyolítását számtalan szabálytalanság és törvénytértés kísérte, amit az EBESZ megfigyelői is rögzítettek.

A népszámlálás idején gazdasági nehézségekkel küszködő fehérorosz lakosság nem tudta, részben nem is akarta meglátni az orosz nyelv egyenlőségére irányuló kérdés mögött a fehérorosz nyelv diszkriminálására irányuló szándékot. Kiderült, hogy Lukasenka kezdeményezése a társadalom jelentős hányadának a támogatását élvezi.

Az 1995. évi népszavazás eredménye sokkolta a fehérorosz nyelv használati körének bővítése mellett elkötelezett polgárokat. Keserű lecke volt ez a fehérorosz értelmiség számára, amely korábban oly sokszor hivatkozott a „népakaratra”. Most szembesülnie kellett azzal, hogy a népszavazáson kifejezésre jutott „népakarat” a fehérorosz nyelvnek csak formális szerepet szán.

A népszavazás után azonnal megkezdődött a fehérorosz nyelvet korábban védő jogi korlátok lebontása. Az Oktatási Minisztérium haladéktalanul bevezette az orosz nyelvet és irodalmat is a felvételi tárgyak közé, ezzel egyidejűleg közölte, hogy az érettségizőknek nem kell két nyelvet választaniuk, hanem csak egyet. 1996-ban egy újabb népszavazással Lukasenka jelentősen bővítette elnöki jogkörét. Az ekkor elfogadott alkotmányban két államnyelv szerepelt: a fehérorosz és az orosz. Az 1996-os fordulat megnyitotta az utat az Oroszország és Fehéroroszország szövetségét szorgalmazó erők aktivizálódása előtt. 1997 májusában el is fogadták ennek az államszövetségnek az alapszabályát, amelynek 38. paragrafusa szerint az államszövetség szerveinek a munkanyelve az orosz.

1996–1999-ben a demokratikus erők számos tömegtüntetést tartottak tiltakozásul Fehéroroszországnak Oroszország által történő bekebelezése ellen. A tüntetéseken főleg a fehérorosz nyelvet használták, miközben a Fehérorosz Köztársaság hatóságai tüntetően mellőzték vagy egyenesen megvetően kezelték a fehérorosz nyelvű polgároknak a nyelvi igényeit. A fehérorosz nyelv használata az állami szerveknél egyre szűkült. A Lukasenka által kinevezett tagokból álló képviselőházban, amely a törvényhozó testület szerepét tölti be, kizárólag orosz nyelven folyik a törvényalkotás és az ügyintézés. Ugyanakkor megtorlásnak volt kitéve számos fehérorosz nyelvű ellenzéki személyiség. A tömegtüntetések alkalmával a rendőrség gyakran a fehéroroszul beszélőket pécézte ki és tartóztatta le. Az ezeket az eseményeket követő bírósági perekben a fehérorosz nyelvű vádlottaknak megtiltották a fehérorosz nyelv használatát, egyes esetekben pedig rájuk akarták hárántani a bírósági tolmácsok alkalmazásának a költségét.

A Lukasenka elnök és a fehérorosz demokratikus ellenzék közötti konfliktus elmélyülésével párhuzamosan a fehérorosz nyelv egyre inkább az elnöki hatalommal való szembenállással kezdett társulni. A fehérorosz nyelvet az állam nem támogatja, ami amúgy is nehéz helyzetét tovább súlyosbítja. A kommunista pártok hagyományosan közönyösek a fehérorosz nyelv iránt; a demokratikus erők pedig csak a legutóbbi időben fordultak a fehérorosz nyelv felé, miután meglátták benne a nemzeti önazonosság egyik fontos elemét. Kedvezett ennek önkéntelenül az állami politika is azzal, hogy igyekezett kiszorítani a társadalmi használatból a fehérorosz nyelvet, s ezzel a marginális, „ellenzéki” jelenségek közé taszította.

A szerző optimista konklúziója szerint arra lehet számítani, hogy a fehérorosz nyelvvel szemben diszkriminatív állami politikát előbb vagy utóbb jelentősebb politikai változások bekövetkezésétől függetlenül is felül fogják vizsgálni.

Zoltán András